

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Охарактеризовано об'єкт ринку освітніх послуг. Розглянуто різноманітні підходи до визначення суб'єктів ринку освітніх послуг України. Запропоновано власний поділ суб'єктів ринку освітніх послуг. Детально розглянуто особливості кожного суб'єкту ринку освітніх послуг та охарактеризовано роль та вплив кожного суб'єкта на ринок освітніх послуг. Розглянуто типологію вищих навчальних закладів відповідно до Закону України «Про вищу освіту». Проаналізовано кількість вищих навчальних закладів України упродовж 2009–2014 навчальних років.

Ключові слова: освітні послуги, ринок освітніх послуг, аналіз ринку, вищий навчальний заклад, об'єкт ринку освітніх послуг, суб'єкт ринку освітніх послуг.

Постановка проблеми. У сучасних умовах переходу вищої освіти України від радянської системи до Болонського процесу є актуальним аналіз ринку освітніх послуг, вивчення об'єкту та суб'єктів цього ринку. Актуальність теми зумовлено тим, що у 2014 р. було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту», де одним із ключових принципів є отримання вищим навчальним закладом автономії від органів центральної влади. Наявність дискусійних положень у системі нової нормативно-правової документації актуалізує тему наукової публікації.

Стан дослідження. Велика кількість іноземних та вітчизняних науковців, зокрема: Л. Богуш, Л. Борисова, М. Горинь, О. Грішнова, Е. Дихтль, Л. Журавльова, Н. Карпенко, О. Карпюк, Л. Колесников, В. Кремінь, Е. Кузьміна, Т. Оболенська, Л. Омелянович, А. Панкрухін, О. Пашенко, О. Шубін та інші у своїх наукових працях досліджують питання освітніх послуг та особливостей формування маркетингу послуг, а також місце освітніх послуг у сфері вищої освіти України. Сучасним особливостям ринку послуг присвячені спеціальні дослідження науковців Я. Зоська, В. Пашкус, Н. Пашкус, М. Соловейкіна, Л. Чебікіна, С. Щудло тощо.

Метою статті є дослідження ринку освітніх послуг сфери вищої освіти України.

Виклад основних положень. Найперше необхідно визначити об'єкт та суб'єкти ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти.

Об'єктом ринку освітніх послуг є безпосередньо освітні послуги.

Освітня послуга – це освітня діяльність, яка фінансується з державного бюджету та за рахунок інших фінансових джерел, пов'язана із забезпеченням реалізації конституційних прав людини і громадянина на отримання вищої освіти на основі платної чи безоплатної основи і яка здатна задовольнити потреби людини.

Щодо суб'єкта ринку серед вчених триває полеміка. На думку одних, це виробники, споживачі, посередники, держава [1; 2; 3]. Інші дослідники вважають, що це виробники, споживачі, посередники, а також суспільні інститути та структури, причетні до представлення і продажу освітніх послуг на ринку [4; 5; 6].

Ми дотримуємося думки, що суб'єктами сфери вищої освіти є:

- 1) споживачі (окремі особи або групи осіб);
- 2) виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
- 3) держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет міністрів України);
- 4) контролююча складова (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, громадські об'єднання).

Як зазначено, споживачами є окремі особи або групи осіб. Найчастіше вони представлені випускниками шкіл, технікумів, ліцеїв, а також особами, котрі здобувають другу вищу освіту та перекваліфікацію, і безпосередньо студенти. Також до цієї категорії слід зарахувати батьків, які найчастіше є платниками за навчання (у разі платної форми навчання), а також підприємства, котрі оплачують навчання своїм працівникам.

Вищий навчальний заклад – це окремий вид установи, який є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [7]. ВНЗ України можуть бути у державній, приватній та комунальній формах власності.

Цікавим з наукового погляду є поділ вищих навчальних закладів за типами на:

- 1) університет – багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить

інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (зокрема і доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

2) академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

3) коледж – галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Для успішного функціонування ринку освітніх послуг необхідна наявність великої кількості ВНЗ, які створюватимуть конкурентні умови функціонування. Відтак на початок 2013 року в Україні налічувалося 823 вищих навчальних заклади I–IV рівнів акредитації, з яких 425 мають державну форму власності, 221 – комунальну та 177 – приватну. Сьогодні ринок освітніх послуг України представлений 199 університетами, 64 академіями, 89 інститутами, 243 коледжами, 109 технікумами, 118 училищами та 1 консерваторією.

У 2012–2013 навчальному році контингент студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності становить 2 млн. 170 тис. осіб, що порівняно з минулим роком на 142,8 тис. осіб менше. У зв'язку зі зменшенням державного фінансування більшість студентів, що навчаються у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, а саме 1 млн. 039 тис. осіб, здобувають освіту за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб. Контингент студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності становить 2 млн. 170 тис. осіб, зокрема і понад 60,1 тис. іноземців із 146 країн світу [8].

Станом на початок 2014–2015 н. рр. кількість вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації становить 664, натомість на початок 2009–2010 н. рр. – 861. Розглянемо динаміку на рисунку.

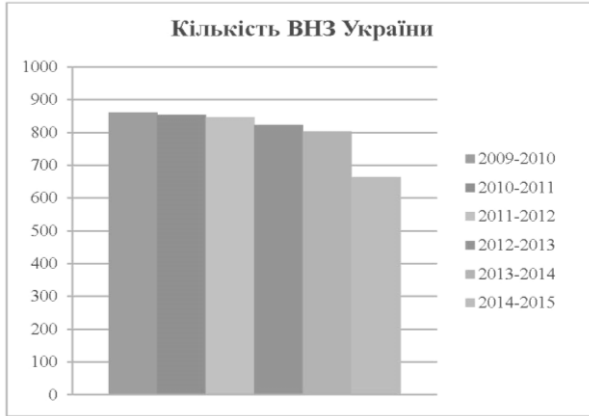

Рис. Кількість вищих навчальних закладів України протягом 2009–2015 н. рр.

Ми спостерігаємо різке зменшення кількості ВНЗ на початку 2014–2015 н. рр. Це явище можна пояснити ситуацією в країні, оскільки дані, представлені на рисунку, надані Міністерством освіти і науки України.

Упродовж останнього року АР Крим, Луганська та Донецька області, де ведуться бойові дії, не надали звітності щодо діяльності ВНЗ на цих територіях.

Міністерство освіти і науки (МОН України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Тому МОН України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки, інтелектуальної власності, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування та використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим і місцеві держадміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність зазначених органів.

На своїх засіданнях Кабінет Міністрів розглядає:

- 1) концептуальні засади реалізації державної політики;
- 2) питання, що потребують нормативно-правового врегулювання актами Кабінету Міністрів;
- 3) питання організаційно-розпорядчого характеру, зокрема і кадрові питання, питання присудження премій та призначення стипендій Кабінету Міністрів;
- 4) законодавчі ініціативи Кабінету Міністрів;
- 5) проекти урядових заяв, декларацій, директив, листів, звернень і меморандумів;
- 6) питання погодження списків кандидатур, зарахованих до кадрового резерву на посади державних службовців першої–третьої категорії, призначення на які здійснюється в установленому порядку Президентом України за поданням Кабінету Міністрів та Кабінетом Міністрів;
- 7) інші питання згідно з Регламентом Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів заслуховує звіти (інформацію) керівників органів виконавчої влади про здійснення ними своїх повноважень та з окремих питань діяльності відповідних органів [9].

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти – це постійно діючий колегіальний орган, уповноважений Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти; є юридичною особою, яка діє згідно з Законом і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України [7].

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти:

- 1) формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 2) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
- 3) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності;
- 4) формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;

5) проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;

6) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

7) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Агентство складається з 25 осіб: 2 члени від НАН України по 1 члену – від кожної національної галузевої академії наук, 13 членів від ВНЗ (9 від державних ВНЗ, 3 від приватних ВНЗ, 1 від комунальних ВНЗ), 3 члени від громадських об'єднань, 2 члени від студентського самоврядування. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти формує галузеві експертні ради та незалежну установу оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Державна інспекція навчальних закладів України (ДІНЗ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки та який реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, на підставі ліцензій, виданих у визначеному законодавством порядку, та видають документи про освіту державного зразка, незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

ДІНЗ реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, на підставі ліцензій, виданих у визначеному законодавством порядку, та видають документи про освіту державного зразка, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, а також вносить на розгляд Міністра освіти і науки пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері.

Громадські об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Громадські об'єднання проводять свій незалежний контроль та моніторинг діяльності вищих навчальних закладів, їх представники можуть входити у склад комітетів та рад виконавчих органів влади, приєднуються до розробки нормативно-правових документів.

Сьогодні для української вищої освіти характерними є такі негативні тенденції:

- зростання кількості вищих навчальних закладів, яке часто не призводить до підвищення якості навчання;
- дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку освітніх послуг, що супроводжується зростанням чисельності випускників незатребуваних професій;
- зниження якісних чинників роботи вищих навчальних закладів, зокрема кваліфікації випускників;
- існування кризи ресурсів, що виявляється не тільки у скороченні фінансування із державного бюджету, але й у комерціалізації освітньої діяльності;
- стійка тенденція до масовості освіти з погіршенням кваліфікаційної й вікової структури зайнятості;
- низький рівень оплати праці у вузах, що спричинило відтік кадрів;
- старіння матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів;
- всезростаюча конкуренція вищих навчальних закладів за залучення потенційних студентів;
- незабезпеченість студентів місцями у гуртожитках;
- значне скорочення державних місць;
- перевага приватних вищих навчальних закладів порівняно з державними у ціновій політиці [10].

Висновки. Об'єктом ринку освітніх послуг виступають безпосередньо освітні послуги.

Суб'єктами ринку освітніх послуг сфери вищої освіти є такі основні групи:

- 1) споживачі (окремі особи або групи осіб);
- 2) виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
- 3) держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет Міністрів України);
- 4) контролююча складова (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, громадські об'єднання).

З огляду на особливості діяльності та впливу кожного із зазначених суб'єктів, можна формувати відповідні стратегії розвитку вищому навчальному закладу та державі загалом.

1. Кузьмина Е. Е. Маркетинг образовательных услуг: учебное пособие для магистров / Е. Е. Кузьмина. – М.: Юрайт, 2012. – 330 с.

2. Дихтль Е. Практический маркетинг / Е. Дихтль, Х. Хершген. – М., 2006. – 217 с.

3. Пашенко О. В. Конкуренція на ринку освітніх послуг / О. В. Пашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22866.doc.htm.
4. Оболенська Т. Є. Маркетинг у сфері освітніх послуг: дис. ... док. економ. наук: 08.06.02 / Т. Є. Оболенська. – Х., 2002. – 346 с.
5. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг / А. П. Панкрухин // Маркетинг в России и за рубежом. – 1997. – № 6. – С. 79–85.
6. Пашкус Н. А. Маркетинг образовательных услуг: учебное пособие / Н. А. Пашкус, В. Ю. Пашкус, М. П. Соловейкина, Л. В. Чебыкина; под. ред. Н. А. Пашкус. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 112 с.
7. Про вищу освіту: Закон України від 1 січня 2015 р.
8. Ольшанцева Т. О. Прогнозування тенденцій ринку освітніх послуг України / Т. О. Ольшанцева, І. Г. Брітченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки). – 2013. – № 3 (23). – С. 147.
9. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950.
10. Ящук Т. А. Особливості функціонування ринку освітніх послуг в Україні / Т. А. Ящук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2080/1/Rynok_osvitnih_posluh_v_Ukraini.pdf.

Горынь Я. О. Анализ рынка образовательных услуг сферы высшего образования Украины

Охарактеризован объект рынка образовательных услуг. Рассмотрены различные подходы к определению субъектов рынка образовательных услуг Украины. Предложено собственное разделение субъектов рынка образовательных услуг. Подробно рассмотрены особенности каждого субъекта рынка образовательных услуг и охарактеризована роль и влияние каждого субъекта на рынок образовательных услуг. Рассмотрена типология высших учебных заведений в соответствии с Законом Украины «О высшем образовании». Проанализировано количество высших научных заведений Украины в течение 2009–2014 учебных лет.

Ключевые слова: образовательные услуги, рынок образовательных услуг, анализ рынка, высшее учебное заведение, объект рынка образовательных услуг, субъект рынка образовательных услуг.

Horyn' Y. O. Analysis of market of educational services in higher education sphere of Ukraine

This paper describes an analysis of market of educational services in higher education sphere of Ukraine. Partially analyzed the Law of Ukraine «About Higher Education» (2014). We defined concept of an object education market. The various approaches to define business education market of Ukraine. A proper division business education market. Singled 4 main groups of subjects of the educational market in higher education sphere in Ukraine. Detected concept of «university», «academy», «institute», «college». Considered in detail the characteristics of each

subject education market and describes the role and impact of each entity in the market of educational services. At first separated new group of subjects of the educational market. The typology of higher education institutions in accordance with the Law of Ukraine «About Higher Education». Presented a graph, which shows the dynamics of the number of higher educational institutions of Ukraine for 2009–2014 academic years.

Analyzed the number of higher educational institutions of Ukraine for 2009–2014 academic years. Describes the activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. Considered authority of the Cabinet of Ministers of Ukraine. At first analyzed the activities of the National agency for quality assurance of higher education. Described a composition of the National agency for quality assurance of higher education. Accepted the State Inspection of educational institutions of Ukraine as a subject of the educational market in higher education sphere in Ukraine. Described activities of the State Inspection of educational institutions of Ukraine. Detected a concept of public unions and their role in the educational market Ukraine. Done appropriate conclusions to the above material.

Key words: *educational services, education market, market analysis, a higher education institution object education market, an education market.*

Стаття надійшла 25 квітня 2015 р.